

PAŠTRIĆEVO POIMANJE TEOLOGIJE

Marko Mišerda

Život i djelo Ivana Paštrića (1636—1708) postali su nam u posljednja dva desetljeća znatno bliži, zahvaljujući prije svega neumornim istraživanjima Ivana Goluba.¹ Na temelju dosadašnjih radova, koji su doduše pretežno bio-bibliografskog karaktera, makar dakako ne isključivo, porastao je interes za Paštrićevim spisima, koji kao da puno obećavaju. Ali već pri prvom susretu s nedovršenim i razasutim Paštrićevim rukopisima nameće se pitanje odgovarajućeg pristupa. To zacijelo u osobitoj mjeri vrijedi za njegovih dvanaest tekstova o naravi teologije.

Nakon uvida u materijal i problematiku odlučio sam se poći u dva smjera. Najprije, s obzirom da je riječ o baroknim tekstovima o naravi teologije, dakle o vremenu koje je u mnogočemu za teologiju prijelazno, nisam htio ostati samo na Paštrićevim rukopisima, nego u uvodu želim nešto šire zahvatiti u teoretsko-teološke i polemičko-ireničke rasprave barokne teologije, tj. u područje na kojemu se kreću i Paštrićeva razmišljanja kojima se ovdje bavimo. Naime, samo na temelju takvoga, koliko god kratkog uvida, moguće je — a to bih svakako htio — Paštrića nekamo smjestiti i dati makar provizornu ocjenu njegovih dotičnih razmišljanja.

S druge strane, što se tiče spomenutih Paštrićevih rukopisa, koji su nam do sada poznati jedino po naslovima,² s obzirom da su nastajali otprilike kroz tri desetljeća i sačuvani u toliko inačica sa znatnim formalnim i sadržajnim razlikama, bilo je potrebno pojedine cjeline zasebno istražiti, kako bi se bolje vidio njihov unutarnji razvoj. S razloga opširnosti građe, prikaz svih dvanaest Paštrićevih nacrti za traktat »De natura theologiae«, poredanih kronološkim redom i označenih slovima A-L, bit će objavljeni u reviji Crkva u svijetu (XXII, br. 4 i XXIII, br. 1), a ovdje ću se ograničiti samo na osnovne značajke njegova poimanja teologije, te ću u prilogu donijeti njegov najdoradeniji tekst, označen kao I-nacrt.

I makar su mi kako Paštrić tako i njegovo vrijeme bili umnogome novi, smatrao sam da se smijem upustiti u ovo istraživanje prije svega zbog osobnog interesa za pitanje o naravi teologije. S obzirom na

¹ Usp. prije svega: I. GOLUB, *Rukopisna ostavština Ivana Paštrića u Vatikanskoj knjižnici (fondo Borgiano latino)*, Arhivski vjesnik 1968—69, 11—12, 405—427; za ostalo usp. I. GOLUB, *Bibliografija o Ivanu Paštriću od 1683. do 1983.*, Filografija 12, 1984, 179—194. — Zahvaljujem prof. Golubu na nizu sugestija prilikom konačnog oblikovanja ovoga rada.

² GOLUB, *Ostavština* 420—21; u okviru svoje prezentacije Paštrićevih rukopisa s područja dogmatike, autor navodi dotične tekstove prema njihovim naslovima i mjestu u pojedinim kodeksima (Borg. lat. 471 i 473). Nisu navedeni jedino tekstovi, koje ovdje označujem kao G- i H-nacrt (u izvorniku bez naslova), a L-nacrt naveden je djelomično i prema naslovima koji su ovdje uzeti kao podnaslovi.

Paštrića zainteresirao sam se za temu na temelju njegovih opetovanih naslova, nadajući se da se od jednoga uvodnog traktata u teologiju nekako s pravom može očekivati prvi uvid u nečiju teološku misao uopće, gdje bi morali doći na neki način do izražaja određeni osobni naglasci i polazišta. No, makar sam se dao u potragu za ključem, koji bi nam barem u nekom pogledu trebao olakšati pristup Paštrićevoj teologiji, ovdje ipak neće i ne može biti riječi o njegovoj teologiji općenito, nego je naša pažnja usmjerena isključivo na promatranje Paštrićeva poimanja teologije u smislu pitanja: što je to »teologija«? A to i jest upravo ono što je ujedno i predmet njegova uvodnog traktata.

I. TEORETSKO-TEOLOŠKA I POLEMICKO-IRENIČKA STRUJANJA U 17. ST.

Poznati Grabmannov pregled povijesti katoličke teologije³ karakterizira vrijeme u kojemu je djelovao Paštrić, točnije cijelo razdoblje od 1660. do 1760. god., kao vrijeme »propadanja«, »postupnog raspadanja« i, dosljedno, »vrijeme epigona«.⁴ Ni s protestantske strane kao da ocjene nisu ništa bolje.⁵ Ipak, nekako je teško povjerovati da su sva previranja, nadošla Galilejevom (†1642) eksperimentalno-egzaktnom znanosti i Descartesovom (†1650) filozofijom metodičke racionalnosti, ostala bez odgovarajućeg odjeka među teolozima. Koliko god mogla biti opravdana kritika upućena baroknoj teologiji, bilo bi krivo ne vidjeti i ne uvažiti njezin prijelazni karakter. Ne smijemo naime zaboraviti kako je svako povijesno-teološko vrednovanje ovoga razdoblja ovisno o općenitijem pogledu na povijesni razvoj teologije kao znanstvene discipline, kakvu je započela i razvila skolastika.⁶ Kompleksna crkveno-teološka situacija 17. st. stoji doduše još uvijek u znaku protestantsko-katoličke polemike, ali je ipak uočljiv sve veći interes za načelna teoretsko-teološka pitanja. Makar nam takva pitanja ovdje izgledaju nova, ona su zapravo stara, gdje je osobito Toma Akvinski za obadvije strane nezaobi-

³ M. GRABMANN, *Die Geschichte der katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit. Mit Benützung von M. J. Scheebens Grundriss dargestellt* (1933), pretisak Darmstadt 1980.

⁴ GRABMANN, nav. dj. 192; ovaj dio teksta je inače doslovno preuzet od Scheebena, usp. isti, *Handbuch der kath. Dogmatik*, sv. 1 (1873), izd. Gesammelte Schriften, sv. 3, Freiburg 1948 (2. izd.), str. 482. — Istim tragom ide H. JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte* (1970), hrv. izd.: *Velika povijest Crkve*, sv. 5, Zagreb 1978, usp. str. XXXIII. — Najpotpuniji pregled ostaje H. HURTER, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, sv. 3—4, 3. izd. Innsbruck 1907/10.

⁵ Usp. tako K. BARTH, *Die protestantische Theologie im 19. Jh. Ihre Vorgeschichte und ihre Geschichte* (1947), 4. izd. Zurich 1981, usp. uvodne §§ 1—3 (počinje s 18. st.); i E. HIRSCH, *Geschichte der neuern evangelischen Theologie im Zusammenhang mit den allgemeinen Bewegungen des europäischen Denkens* 5 sv., Gütersloh 1949/54. (započinje god. 1648. [= Westf. mir], a zapravo s Leibnizom [† 1716] i Wolffom [† 1754]). — Iz toga se vidi kako je 17. st. u povijesti teologije prilično zanemareno, odnosno premalo vrednovano.

⁶ Riječ je prije svega o 13. st.; usp. M. D. CHENU, *La théologie comme science au XIIIe siècle*, Paris 1957 (2. izd.); M. KÖPE, *Die Anfänge der theologischen Wissenschaftstheorie im 13. Jh.*, Tübingen 1974; M. A. SCHMIDT, *Die Zeit der Scholastik*, u: *Handbuch der Dogmen- und Theologiegeschichte*, izd. C. Andresen, Göttingen 1982, sv. 1, str. 567—754 (opći pregled).

lazan. Možemo ukratko reći kako i ovdje, dakako na svoj način, dolazi do izražaja jedan od osnovnih teoretsko-teoloških problema uopće, koji, začudo, jedva da je bio predmetom ozbiljnijih razmišljanja, a koji možemo označiti kao pitanje odnosa kršćansko-crkvene doktrine i teologije kao znanstvene discipline.⁷

Gledajući povijesno, može se reći kako je neposredni posttridentiski rad katoličkih teologa tekao s jedne strane u direktnim polemikama s protestantima, reprezentativan u djelu R. Rellarmina (†1621), i s druge u komentanim Tominoj *Summi*, tako G. de Valencia (†1603), F. Suárez (†1617) i dr. No već u prvim desetljećima 17. stoljeća dolazi do nekih promjena, koje povjesničari registriju kao premještanje naglaska s područja misli na područje kršćanskog života i duhovnosti,⁸ što se u teologiji očituje kao izrazitije pomicanje naglaska s tomizma na augustinizam, sa skolastike na patristiku.⁹ Sve su to, konačno, pokazatelji kako se nešto tu mijenja u smislu drugačijeg čovjekova osjećanja prema sebi, svijetu i Bogu.

Na svoj način će skrajne komplicirana europska politička situacija, westfalskim mirom (1648) donekle poboljšana, prisiliti konačno kršćanske konfesije na toleranciju kao jedino rješenje. Poznata su iz ovoga vremena brojna nastojanja oko sjedinjenja sa svih strana (uključujući i pravoslavne), pri čemu je, s katoličke strane, rimska Propaganda, s kojom je usko povezan Paštrićev život i djelo, imala važnu ulogu.

Iz ovih nekoliko nabačaja o povijesno-teološkoj i crkveno-polemčkoj situaciji, vidi se kako su se u 17. stoljeću, kako teologija općenito tako i polemička posebno, našle pred mnogočim novim. S obzirom na naslov ovoga uvoda, zadržat ćemo se kratko na tri točke: 1. na protestantskoj ortodoksiji, 2. na onodobnim humanističkim strujanjima i 3. na katoličkoj teologiji ovoga doba.

1. Staroprotestantska ortodoksija

Paštrić je kao profesor kontrovezistike morao biti dosta dobro upućen, među ostalim i u suvremenu protestantsku teologiju,¹⁰ on tu upućenost upravo u pitanju naravi teologije sam očituje (usp. *B-nactr*, uvod). Uopće, usprkos crkveno-pravnoj odvojenosti, na teološkom planu

⁷ Pod tim vidom usp. T. VEREŠ, *Što je teologija u Tome Akvinskog?*, u isti, *Iskonski mislilac*, Zagreb 1978, str. 15—48 (prenešeno iz *Obn. života* 29/1974). Vereš smatra da je Toma savršeno jasno razlikovao »svetu nauku« od »teologije teologa«, te naziva višestruko kobnim njihovo kasnije poistovjećivanje (usp. 28 i 30—38). Ne može se doduše odreći zanimljivost Verešovej argumentaciji, no treba ipak dodati kako Tomino eventualno razlikovanje doktrine i teologije u svakom slučaju nije našlo adekvatan izraz u njegovim spisima, što bi, u protivnom, bilo sprječilo takvo naknadno poistovjećivanje. — S druge strane, J. A. WEISHEIPL, *The Meaning of Sacra Doctrina in Summa Theologiae I, q. 1*, *The Thomist* 36/1974, 49—80, inzistira prije svega na identifikaciji pojmova »sacra doctrina«, »sacra scriptura« i »theologia« (usp. str. 71 i 79—80).

⁸ J. COGNET, u: *Jedin*, nav. dj., gl. 6, str. 86.

⁹ Usp. COGNET, nav. mj. 89.

¹⁰ Na to nas izričito upućuju i neki Paštrićevi popisi literature, tako on npr. u kodeksu Borg. lat. 483, f. 273v, od protestantskih djela navodi Vlačićev *Clavis*, Gerhardove *Loci*, Alsteda, Keckermanna i dr. (Calixta nisam spazio).

moguće je govoriti o stalnom suživotu, bez obzira da li je taj suživot polemičan ili ireničan. Zanimljiva je u tom smislu činjenica da se, s jedne strane, u katoličkim krugovima umanjuje interes za skolastiku, a s druge, na protestantske će autore aristoteličko-skolastička metafizika (osobito posredstvom samoga Suáreza) imati značajan utjecaj. To je razdoblje, poznato pod imenom staroprotestantske ortodoksije, zastupljeno prije svega u djelu Johanna Gerharda (1582—1637).¹⁴ Iako se s pravom može reći kako ni katolička ni protestantska strana nisu bile domislile polazišta svojih polemika,¹² ipak je s vremenom moralo do toga doći, što nije moglo mimoći pitanje o teologiji kao takvoj. Tako će u protestanata negdje oko godine 1600, upravo u susretu s metafizikom, odnosno s filozofskom teorijom znanosti, doći do teoretskih razmišljanja o teologiji i njezinoj biti.¹³ Taj prijelaz dogodio se je, kažu, upravo u Gerharda.¹⁴ U pogledu teologije, Gerhard još ne razlikuje između vjere, propovjedanja i teologije kao znanstvene discipline, njemu je sve to teologija.¹⁵ Teologija je za Gerharda naprosto »habitus theosdotos, habitus animae«, pa »doctrina« nije drugo nego »znanje«, a teologija je »učenost o Bogu« (Gottesgelehrsamkeit). S obzirom na tadašnja protestantska polazišta, Gerhardova je novost u tome što Bibliju više ne uzima kao dokumenat doktrine, kako je to činio npr. Melancthon, već kao princip vrela iz kojeg teologija crpi svoj sadržaj. Po njegovim riječima, teologija je »nauk izgrađen iz riječi Božje« (doctrina ex verbo Dei exstructa).¹⁶ Do ovoga je razlikovanja principa/vrela i izvoda, koje uključuje razlikovanje Pisma/egzegeze i teologije, došlo, čini se, više iz znanstvenoteoretskih negoli iz teoloških razloga.¹⁷ Gerhard će, u smislu

¹⁴ Za opći pregled usp. G. HORNIG, u: Andresen, nav. dj., sv. 3, 1984, str. 71—96; osim toga usp. uvod o filozofskoj pozadini Gerhardove teologije u: B. HÄGGLUND, *Die Hl. Schrift und ihre Deutung in der Theologie J. Gerhard's*, Lund 1951, str. 9—45.

¹² Tako R. KIRSTE, *Das Zeugnis des Geistes und das Zeugnis der Schrift. Das testimonium spiritus sancti internum als hermeneutisch-polemischer Zentralbegriff bei J. Gerhard in der Auseinandersetzung mit R. Bellarmins Schriftverständnis*, Göttingen 1976; usp. uvodnu tezu str. 43.

¹³ J. WALLMANN, *Der Theologiebegriff bei J. Gerhard und G. Calixt*, Tübingen 1961, str. 3.

¹⁴ J. GERHARD, *Loci theologici* (1610); no njegov *Prooemium de natura theologiae* pojavljuje se tek u 2. izd., usp. izd. J. F. Cotta, Tübingen 1763, sv. II, str. 1—13, i to zacijelo pod utjecajem Calixta (usp. WALLMANN, nav. dj., str. 8, bilj. 11; usp. i str. 6, za značenje ovoga Gerhardova uvoda; njemu je dakako Tomin uvod u teologiju dobro poznat).

¹⁵ WALLMANN, nav. dj. 33; 62—65.

¹⁶ GERHARD, nav. dj., br. 31, str. 13, ovom definicijom teologije zaključuje svoj *Prooemium*: »Ex superioribus omnibus talis potest colligi definitio. Theologia (systematicae et abstractivae considerata) est doctrina ex verbo Dei exstructa, qua homines in fide vera et vita pia erudiuntur ad vitam aeternam. Theologia (habitualiter et concretive considerata) est habitus theosdotos, per verbum a Spiritu sancto homini collatus, quo... [homo] aptus et expeditus redditur de divinis illis mysteriis, ac via salutis alios informandi« ... — Usp. WALLMANN, nav. dj. 79—84; isti autor inzistira na dvoznačnosti riječi »doctrina« (= učenost/nauk), koju ja redovito prevodim kao »nauk«, a ne »nauka« (jer se tako nekada prevodi riječ »scientia«).

¹⁷ Odlučan utjecaj u tom izvršio je talijanski logičar, aristoteličar J. Zabarella (1532/89), usp. *Opera logica*, Frankfurt 1608.; usp. HÄGGLUND, nav. dj. 45—63. — Gerhard je u podjeli teologije, uostalom kao i u cijelom uvodu,

svoje teze, u rasporedu svoga glavnog djela, *Loci theologici*, obraditi najprije Pismo (kao principium cognoscendi), a tek potom govori o Bogu i Trojstvu (principium essendi).

2. Humanistička strujanja

Arkadanina Paštrića, poznavatelja klasičnih jezika i skriptora hebrejskoga, nije teško dovesti u kakvu-takvu svezu s humanizmom, koji se je preko Erazma (†1536) i Grotiusa (†1645) održao kao zasebna i nadkonfesionalna pojava sve do Paštrićeva vremena.¹⁸ Iako protestant, Grotius je smatrao jedinstvo Crkve važnijim od Reformacije;¹⁹ to će se nešto drugačije ponoviti u Leibniza, opet jednoga neprofesionalnog teologa. Profesionalno je u tom smjeru pokušao ići protestant Georg Calixt (1586—1656), koji je mislio riješiti sporove vraćanjem na apostolski Credo, odnosno consensusom opće Crkve na osnovama consensusa starine (consensus universitatis, consensus antiquitatis). Njegov tzv. »sinkretizam« izazvao je, međutim, žestok otpor među protestantima.²⁰

No, Calixt je nama ovdje zanimljiviji pod teoretsko-teološkim vidom.²¹ Temeljno je u njega što razlikuje između »vjere« i »teologije« (novost za protestante), te između teologije i propovjedanja; ne smatra, nadalje, teologiju plodom pobožnosti (actus/habitus fidei) nego racionalnosti (habitus intellectus) i ne smatra to odlikom svakog kršćanina već samo onih koji vode Crkvu.²² Za njega je teologija »nauk utemeljen na božanskoj objavi« (doctrina, quae nitatur revelatione divina).²³ Teo-

vrlo shematičan, dijeli je na: speculativa/practica, vera/falsa, archetypha/ectypha, naturalis/supernaturalis (usp. *Loci* §§ 11—19). — Sličnim će putem ići J. MUSAEUS, *Introductio in theologiam, qua de natura theologiae, naturalis et revelatae, itemque de theologiae revelatae principio cognoscendi primo, Scriptura Sacra, agitur*, Jena 1679. (gl. 1: De nomine et distinctionibus theologiae [str. 1—23]; u gl. 23 paralelno: De theologia naturali/revelata [23—104; 105—220]).

¹⁸ Usp. opći prikaz: G. A. BENRATH, u: Andresen, nav. dj., 3, 1—48; H. RAAB, u: Jedin, nav. dj., 5, gl. 25, str. 554—570.

¹⁹ BENRATH, nav. mj. 48. — U tom pravcu instruktivan je rad: M. SCHMIDT, *Die ökumenische Bewegung auf dem europäischen Festlande im 17. and 18. Jh.*, u: R. Rouse / S. Ch. Neil, *Geschichte der ökumenischen Bewegung: 1517—1948*, I. Göttingen 1957, 100—166.

²⁰ HORNIG, nav. mj. 86088.

²¹ G. CALIXT, *Epitome theologiae* (1619), navodi prema izd. Helmstedt 1661; djelo je provideno s dvije prolegomene: *Prolegomena* (nepag., 22 str.), te *Prolegomena in epitomen theologiam* (str. 1—40). — Drugo Calixtovo djelo nosi naslov: *Apparatus sive introductio in studium et disciplinam sanctae theologiae* (1628), navodim prema izd.: *Einleitung in die Theologie* (= Werke in Auswahl, 1), Göttingen 1978, prir. 1. Mager; Apparatus na str. 37—364.

²² WALLMANN, nav. dj. 94—95; CALIXT, *Epitome/Proleg.* II, str. 1: »Theologiam autem hic accipio non pro habitu fidei, quam quidem ipsam quoque doctrinam sive disciplinam recte appellare possumus... Sed accipio hic Theologiam pro habitu intellectus principali, aquisito practico, qui articulos fidei ex suis principiis et fundamentis deducat, explicat, confirmet, et contra adversarios defendat.«

²³ Odatle slijedi: »Stricte itaque et proprie theologiae nomine venit illa tantum doctrina quae explicat, probat et defendit.« Ova tri posljednja glagola ujedno predstavljaju »triplex munus theologi« (usp. WALLMANN, nav. dj. 98 i 101). — Međutim, slično poimanje teologije poznato je u katolika već otprije, možda u toj formi potječe od Cajetana, po svjedočenju Grgura de Va-

logija je stvar čovjekova znanja (eruditio) prije svega, te je otuda racionalna znanost, mada, dakako, nije neovisna već je na službu Crkvi praestare in ecclesia).²⁴ Calixt, nadalje, razlikuje »akademsku« od »crkvene teologije«.²⁵

3. Katolička teologija

Pod teoretsko-teološkim vidom katolički barok stoji pod jasnim utjecajem španjolskog dominikanca Melchiora Cana (1509—1560).²⁶ Ovaj teolog i biskup svoje djelo *De locis theologicis* posvetio je kriteriološko-metodološkim pitanjima katoličke teologije, i to u vrijeme i u bliskoj povezanosti s radom Tridentskog sabora. Cano formulira deset »teoloških mjesta«, odnosno »argumenata« ili »autoriteta« pomoću kojih teolog treba argumentirati.²⁷ Njihov redosljed izgleda ovako: na čelu stoje Pismo i Tradicija kao dva vlastita i zakonita teološka principa (*propria et legitima theologiae principia*). Slijedi niz od pet drugih, koji vrijede kao tumačenje ovih dvaju prvih; to su: katolička crkva, koncili (osobito opći), Rimaska crkva posebno, Oci (auctoritas Sanctorum veterum), skolastički teolozi i papinski pravnici. Ovima su pridodana tri izvanjska ili tuđa (*extranea, aliena*), i to: naravni razum, filozofi i opća povijest.²⁸

lencia, *Commentarium theologicorum tomii quatuor in quibus omnes quaestiones, quae continentur in Summa theologia D. Thomae Aquinatis, ordine explicantur*, sv. I, Lyon 1603 (3. izd.), q. 1, punct. 1: »Duplex enim in proposito distingui potest doctrina, quae divina revelatione nitatur, ut indicavit hic etiam Caietanus. Una est, ipse habitus fidei, quo intelligimus veritates supernaturales... Altera doctrina, quae revelatione nititur, est quidam alius habitus, quo partim ex assertionibus fidei, partim ex aliis rebus naturaliter notis ratiocinando, possumus eam ipsam fidem explicare, et confirmare, et persuadere, et defendere contra adversarios: qui habitus proprie scientia theologiae nominatur. Atque hoc habitu non omnes fideles praediti sunt, sicut habitu fidei, sed quidam tantummodo... (stp. 3—4).

²⁴ WALLMANN, nav. dj. 109—10. 115. 147.

²⁵ Usp. CALIXT, *Apparatus* 255—57, gdje se nalazi opis tzv. theologiae accademicae (tradicionalno zvane theologia scholastica), koja je različita od theologiae ecclesiasticae (= obrazovanje propovjednika/župnika) (= *Aparatus* 260—262). Ranije je Calixt razlikovao theologia moralis i dogmatica, što je tradicionalno (usp. M. J. CONGAR, *Théologie*, u: *Dictionnaire de théologie catholique*, sv. 15, 1946, stp. 424—26; drugačije WALLMANN, n. d. 153—154).

²⁶ M. CANO, *De locis theologicis* (1563), navodi prema: *Theologiae cursus completus*, izd. J. P. Migne, sv. 1, Pariz 1837, stp. 73—903. — Usp. J. BEUMER, *Die theologische Methode*, u: *Handbuch der Dogmengeschichte*, izd. M. Schmaus i dr., sv. I/6, Freiburg 1972; katolička teologija od Tridenta do I. vat. obrađena je u § 12, str. 104—116 (Cano = 104—07); usp. nadalje: M. ANDRÉS, *La teología española en el siglo XVI*, sv. 2, Madrid 1976, 386—424 (osn. pregled i lit.). — Djelo A. LANGA, *Die Loci theologici des M. Cano und die Methode des dogmatischen Beweises*, München 1925, meni je bilo od male koristi (Langaova perspektiva je drugačija); slično E. MARCOTTE, *La nature de la théologie d'après M. Cano*, Ottawa 1949.

²⁷ CANO, nav. dj., knj. 1, gl. 2 (nav. izd., stp. 81), najprije razlikuje dvije vrste argumenata, ex auctoritate i ex ratione, ali, kako za vjernike tako i za teologe, autoritet je glavni, razum pomoćni/sporedni (*pedissequa*). — S obzirom na »mjesta« Cano se distancira od Melanchtona i Calvina, koji pod tim podrazumijevaju teološke teme odnosno traktate, nego, slijedeći Aristotela, smatra ih »quasi argumentorum sedes et notas, ex quibus omnis argumentatio ad omnem disputationem inveniretur« (n. m. 1, 3, stp. 82).

²⁸ CANO 1, 3, (82—84); za karakterizaciju »mjesta« usp. knj. 12, 2 (717).

Pošto je Cano obradio svaki »autoritet« za sebe, prelazi u 12. knjizi konačno na pitanje njihove primjene (De locorum usu in scholastica disputatione);²⁹ taj dio je ujedno najbliži našoj temi o naravi teologije.

Upravo u Cana, na kojega će se Paštrić rado pozivati, dolazi jasno do izražaja jedna od osnovnih crta različitosti katoličkoga i protestantskog poimanja teologije. Proglašavajući Bibliju jedinim autoritetom, pa onda i jedinim doktrinalno-teološkim principom (kako god se to moglo tumačiti), trebalo je riješiti barem neposredne konzekvencije takvog polazišta na teoretsko-teološkom planu (kad to sami reformatori nisu napravili). Katolici su ostali na liniji tradicionalnog principa autoriteta, usko povezanoga s autoritetom Crkve i izraženoga prije svega u papinskom autoritetu i jurisdikciji.³⁰ Odatle pak proizlazi drugačiji pristup, drugačije postavljanje pitanja, prije svega pitanja odnosa doktrine i discipline prema teologiji (i obrnuto). Dakako da je doktrina u Cana na prvom mjestu; no zato je njegovo poimanje teologije ponešto problematično.

Najprije se čini kao da Cano načelno može misliti o teologiji kao o nečemu različitu od doktrine.³¹ Također je razlika vjera-teologija jasno formulirana (vjera je navezana na autoritet, teologija na razum).³² No, u određivanju teoloških principa, doktrina i teologija dolaze preblizu.³³ Tako jedanput Cano pridaje teologiji racionalni karakter u razmišljanju o vjeri,³⁴ gdje je teologija definirana kao znanje,³⁵ drugi put dolazi do

²⁹ CANO 12, 1—10 (695—803; slijede dva Canova praktična primjera, gl. 11—12).

³⁰ Tako je npr. Th. Stapleton († 1598), neposredni preteča Bellarminov, uzeo upravo autoritet Crkve kao princip svojih kontrovezija (usp. CONGAR, *Die Lehre von der Kirche*, u: Schmaus, nav. dj., sv. III/3d, Freiburg 1971, § 16, str. 53, dok će ideju papine nepogrešivosti zastupati osobito Španjolci, name salamanška škola (Vitorio, Cano, Suárez i dr.) (usp. CONGAR, nav. mj., § 18, 57 i § 20, 63). — U de Dominisovu episkopalizmu i francuskom galikanizmu moguće je, među ostalim, prepoznati i oporbe takvim tendencijama, pa nije čudo što je de Dominis mogao izvršiti tako važan utjecaj na Calixta (usp. H. SCHÜSSLER, *G. Calixt: Theologie und Kirchenpolitik*, Wiesbaden 1961, str. 51—52).

³¹ CANO 12, 1 (697): »At theologia quidem, si graecam vocem in latinam vertimus, ratio est sermoque de Deo; omnis autem, quae ratione et via de aliqua re suscipitur institutio, essentiam et potentias, quas vocant, ac caetera omnia vestigat, quae illi rei sunt peculiariter ac proprie tributa. In theologia ergo facultas quaedam intelligitur, quae Dei naturam, vim et proprietates inquirat« (facultas« kao disciplina a ne sposobnost).

³² CANO 12, 1 (704): ... »fides proxime, et ut sic dicam, immediate auctoritate nititur; theologia vero proxime et immediate ratione. Habent enim se... fides et theologiae, non aliter quam habitus principiorum et scientia conclusionum.«

³³ CANO 12, 2 (714—715): ... »omnia, quae sunt per sacros auctores Ecclesiae divinitus revelata, in propriis theologiae principis habenda... Illa fundamenta sunt theologiae ecclesiasticaeque doctrinae, quae Christus per Apostolos posuit, caeteri sive concilii Patres, sive pontifices summi, seu Ecclesiae doctores, sancti omnino superaedificant« ...

³⁴ Usp. CANO 8, 2 (504): De auctoritate doctorum scholasticorum (naslov).

³⁵ CANO 8, (507): »Haec est enim vera theologia, in qua omnia insunt, quae sunt in theologo requirenda: scientia Dei, coelestium rerum cognitio, humanarum prudentia et usus; ut cum haec adsint, perfecta doctoris christiani disciplina sit, et sine his esse non possit.«

zbrke u subjektima (odatle indirektno i u materiji), jer Cano jednostavno izjednačuje teologe s učiteljima.³⁶

Za razliku od Canovih »teoloških mjesta«, Dionizije Petavije (Petavius, Petau; 1583—1652.) piše »prolegomenu« o teologiji, njezinim načelima i naravi, u svom poznatom djelu *Dogmata theologica*.³⁷ Iako se obično kaže kako je Petavije nastavljatelj Canova pozitivno-povijesnog pristupa teologiji, on ne obrađuje »teološka mjesta« već »sveopću teologiju«. ³⁸ Mi ćemo se ovdje ikraće zadržati na njegovu dva uvodna i dva završna poglavlja *Prolegomene* (gl. 1—2 i 8—9), gdje je riječ o onome, što bi se moglo označiti kao »narav teologije«. ³⁹

Pošto je Petavije na početku iznio svoju nakanu o »općoj teologiji«, on je definira kao znanost (scientia) »koja se sastoji u razmatranju Boga i svega onoga što na neki način stoji u odnosu prema Bogu«. ⁴⁰ Njezina osnovna načela su tri: Pismo, Tradicija, autoritet Crkve; no »prvi i opći princip je vjera«, ⁴¹ koja je, dakako, različita od teologije. ⁴² Čini se da Petavije pod tradicijom razumije prije svega autoritet koncila, zatim Oce. ⁴³ Karakteristično je njegovo različito kvalificiranje argumenata (duplex genus argumentorum): jedno je »firmitas«, drugo je »pro-

³⁶ Tako, nadovezujući se na riječi Lukina evanđelja (Lk 10, 10: Tko vas sluša, mene sluša), dodaje Cano: ... »non modo ad primos theologos, hoc est Apostolos verba illa referebat, sed doctores etiam in Ecclesia futuros, quamdiu pascendae essent oves in scientia et doctrina« (8, 4, stp. 512).

³⁷ D. PETAVIJE, *Dogmata theologica* (1644/50), sv. 1, *Prolegomena in quibus de theologia ipsa eiusque principii ac natura disputatur*, izd. Pariz 1856, str. 1—59. — Uz Petavija često se dodaje ime L. Thomassina (1619/95), po djelu *Dogmata theologica* (1680/84) nastavljajća Petavijeve pozitivne teologije. Njegov opširan uvod u teologiju karakterističan je po moru otačkih navoda, poredanih doduše po nekom redu, no povezanih, čini se, bez osobitih kriterija, zbog čega ga se ovdje može zaobići (usp. u sv. 5: *De prolegomenis theologiae*, izd. Pariz 1868, gl. 1—46, str. 1—287).

³⁸ PETAVIJE, *Prolegomena* 1 (str. 1), ovako započinje: »Magnum equidem ac labore immensum atque copia, sed longe pulcherrimum opus aggredior, universam theologiam mandare in his libris, non illam contentiosam, ac subtilem, quae aliquot abhinc orta saeculis jam sola pene scholas occupavit, a quibus et scholasticae proprium sibi nomen ascivit; verum elegantiore et uberiorem alteram, quae ad eruditae vetustatis expressa speciem« ... — Za poredbu Cano—Petavije vidi na pr. L. KARRER, *Die historisch-positive Methode des Theologen D. Petavius*, München 1970, str. 24—26.

³⁹ Ostali dio *Prolegomene*, tj. gl. 3—7, str. 15—47, bavi se različitim pitanjima odnosa teologija—filozofija, odnosno vjera—razum. Tu je Petavije, inače u teologiji izričito patristički orijentiran, kritičan prema skolastičkim jednostranostima, makar dakako pokazuje razumijevanje za probleme. Njegov teolog je Klement Aleksandrijski, usprkos tome što se on izričito izjašnjava za Ivana Damaščanskog (Prol. 9, 11, str. 58).

⁴⁰ Teologija je »scientia quae in Dei et eorum, quae ad Deum quoquo modo pertinent contemplatione consistit« (n. m. 1, 3, str. 3).

⁴¹ PETAVIJE, *Proleg.* 1, 7 (5): »Quapropter primarium ac generale principium divinae scientiae hujus est fides. Ea vero praesertim e Scripturis petitur ac verbo Dei scripto... [te tradicijel]... Itaque ad Scripturas adjudenda est Ecclesiae auctoritas, quae in conciliis generalibus potissimum loquitur ac verum Scripturae sensum aperit et ad decidendas de dogmatibus fidei controversias illas applicat. Ita triplici ex illo fonte manant theologiae nostrae principia« ... (usp. Prol. 2, 10, str. 15).

⁴² PETAVIJE, *Proleg.* 4, 10 (26).

⁴³ Isto, 2, 1—2 (8—9).

babile«; prva oznaka vrijedi samo za Pismo, druga za ostale. Otuda je za Petavija »consensus« vrlo važan pojam. On, dakle, s obzirom na teološka mjesta, kako-tako slijedi Cana, ali ne nipošto s obzirom na teološke kvalifikacije.⁴⁵

U pogledu znanstvenosti teologije (gl. 8). Petavije formalno slijedi Oce, osobito Klementa Aleksandrijskog, no u osnovi ipak zadržava Aristotelov pojam znanosti.⁴⁶ Također u smislu Otaca Petavije razlikuje »dva zadatka teologije«, jedan teoretski (kontemplacija), drugi etičko-praktički.⁴⁷ Usprkos tome, Petavijeva »alternativna teologija«,⁴⁸ odlučno patristički orijentirana, u sebi je trostruka, iako izričito želi biti jedinstvena, u težnji da objedini pozitivni, polemički i skolastički vid, kako je to njezin autor rekao na početku, što će još jasnije ponoviti na završetku *Prolegomene*.⁴⁹ Tako je i u Petavija, slično kao i u Cana, teologija u sjeni doktrine.⁵⁰

Razumljivo je da su ova, kao i ostala onodobna teološka djela u dobroj mjeri polemička, no nekako usput, indirektno. Neposredna polemička teologija doživjela je tijekom 17. stoljeća važne promjene, makar ima nejasnoća gdje one započinju i u čemu se točno sastoje. Zanimljivo je da sva tri autora, koja se s katoličke strane najčešće spominje (Becanus, Véron, Bossuet), spadaju u popularniju teološku literaturu. Neki su važnu promjenu htjeli vidjeti u antikalvinističkoj polemici Martina Becanusa (1561.—1624.).⁵¹ Drugi su skloniji to vidjeti u Véronovu (Veronius) ireničkom djelu *Regula fidei catholicae* (1646).⁵² On, može se tako reći, na svoj način nastavlja Canovu kriteriologiju (regula). No, za razliku od Grgura de Valencia, koji se ne želi baviti teološkim školama, već traži ono zajedničko,⁵³ Véron se zaustavlja na onom zadnjem, mini-

⁴⁴ Isto, 2, 2, (9): usp. 2, 6 (12).

⁴⁵ M. HOFMANN, *Theologie, Dogma und Dogmenentwicklung im theologischen Werk D. Petau's*, Bern itd. 1976, 119. — Usp. također opću obradu: I.—M. TSHIAMALENGA, *La méthode théologique chez D. Petau*, *Ephem. Theol. Lov.* 48/1972, 427—478.

⁴⁶ Usp. PETAVIJE, *Proleg.*, 8, 1—4 (47—49).

⁴⁷ Tako 9, 3, str. 53—54, kao causa sciendi/agendi.

⁴⁸ M. HOFMANN, *D. Petavius — ein theologischer Neuaufbruch?*, u: *Dogmenentwicklung und kath. Theologie*, izd. W. Löser i dr., Würzburg 1985, 168—186 (cit. str. 168).

⁴⁹ PETAVIJE, *Proleg.* 9, 9—10 (57—58).

⁵⁰ Usp. *Proleg.* 9; HOFMANN, *Theologie* 123.

⁵¹ Tako O. HAPPEL, *Katholisches und protestantisches Christentum nach der Auffassung der alten katholischen Polemik insbesondere des Martinus Becanus*, Würzburg 1898; prema njemu je Becanus, za razliku od drugih, bio svjestan kako se u slučaju Reformacije ne radi o krivom shvaćanju pojedinih točaka katoličke doktrine, nego o posve različitom shvaćanju kršćanstva uopće (usp. str. 1—2). Pitanje je dakako koliko je to točno za Becanusa, jer nije isključeno da Happel tako govori iz perspektive i rječnikom 19. st.

⁵² F. VÉRON, *Règle générale de la foy séparée de toutes autres doctrines, contenant le moyen efficace pour la réduction et réunion de ceux de la religion prétendue réformée à l'église catholique* (1646), djelo poznatije u latinskom prijevodu pod gornjim naslovom. — Usp. BEUMER, *Methode* 107—109.

⁵³ G. de VALENCIA, *Analisis fidei catholicae* (1585).

malnom i bitnom, pitajući što spada u najuži sadržaj vjere.⁵⁴ Po njemu, u najveću kvalifikaciju neke doktrine (de fide) spadaju pisana i predana Riječ Božja, te Crkva, a ne nikako teološka mišljenja. To pak znači jasno odvajanje crkvene nauke od nauke teologa;⁵⁵ to je ujedno početak onoga što će se s vremenom razvijati u tzv. simboliku (symbola, ispovijesti vjere).

Istu ireničku liniju slijedit će Bossuet (1627.—1704.);⁵⁶ on će biti još konkretniji: želi jednostavno izložiti nauku definiranu na Tridentu, a ne ulaziti opet u različita teološka mišljenja.⁵⁷ Cilj mu je pokazati kako katolici vjeruju sve ono čime se hvali »tobože reformirana religija«,⁵⁸ drugim riječima, suvišna je protestantska posebnost. Propovjednik Bossuet inače se je bavio dosta protestantizmom, a bio je i u živom dopisivanju s Leibnizom o mogućnostima ponovnog sjedinjenja razdijeljenije kršćanske Europe.⁵⁹

Iz ovoga našeg kratkog pregleda teoretsko-teološke i ekumenske situacije Paštrićeva vremena proizlazi kako je riječ o vrlo živom razdoblju, gdje su se, istina, s mnogo kolebanja i neizvjesnosti, ipak mnoga pitanja i raspoloženja bistrila. Tako nas ne začuđuje što Congar u svom poznatom pregledu povijesti teologije upravo tu, u 17. stoljeće, točnije, kaže, oko godine 1680, dakle nešto prije nego drugi autori, stavlja početak »modernog vremena« (époque moderne).⁶⁰ On za to navodi nekoliko pokazatelja: ponajprije, veli, to je razdoblje utvrđivanja onih oblika teologije, kakvu danas poznajemo, a koja vuče korijen iz humanizma i dotadašnjih katoličko-protestantskih polemika; nastaje zatim tradicionalnih komentara, a nastaje razdoblje sustavnih priručnika teologije, koji su skloni objedinjavati različite vidove teološkog rada. Posebno se u pitanju dogmatike, koja svoje ime u današnjem smislu riječi duguje upravo ovom razdoblju, naglašava Congar, javlja novost u težnji da se slijedi »opća crkvena nauka«, koju se onda počinje tražiti prije svega u dokumentima učiteljstva. Po njemu, konačno, pitanje stvaranja teoloških sustava valja radije staviti tek u sredinu 18. st., a po istoj liniji, više iz pedagoških razloga, doći će još nešto poslije do enciklopedija.⁶¹

⁵⁴ VÉRON, *Regula*, u: Migne, nav. dj., sv. 1, stp. 1313—1408, cit. gl. 1, § 1 (stp. 1313): »Illud omne et solum est de fide catholica quod est revelatum in verbo Dei, et propositum omnibus ab Ecclesia catholica, fide divina credendum« (cijela gl. 1 samo tumači ovo »pravilo«, odnosno tezu, str. 1313—30).

⁵⁵ VÉRON, *Regula*, gl. 2, uvod (1330).

⁵⁶ J. B. BOSSUET, *Exposition de la doctrine de l'Église catholique sur les matières de controverse* (1688), u: Migne, nav. dj., sv. 6, 1841, 749—790.

⁵⁷ ... »expliquer ce que l'Église a défini dans le concile de Trente touchant les matières qui les éloignent le plus de nous, sans m'arrêter à ce qu'ils on accoutumé d'objecter aux docteurs particuliers, ou contre les choses qui ne sont nécessairement ni universellement reçues« (I, stp. 750).

⁵⁸ Nav. mj. II, stp. 751.

⁵⁹ Usp. J. Le BRUN, *Bossuet, J.—B.*, u: *Theol. Realenzyklopädie* 7, 1981, 88—93.

⁶⁰ CONGAR, *Théologie*, usp. naslov: »VIII. Coup d'oeil sur la théologie du XVIIe siècle a nos jours« (stp. 431).

⁶¹ CONGAR, *Théologie* 432—34.

II. OSNOVNE ZNAČAJKE PAŠTRIČEVA POIMANJA TEOLOGIJE

Kako s obzirom na stanje u kojem su nam sačuvani Paštrićevi tekstovi o naravi teologije,⁶² tako i s obzirom da se nalazimo u samim počecima istraživanja njegove teološke misli, ovdje nije moguće ići ni za cjelovitom obradom svih pitanja koja se nameću u svezi s njima, ni za nekom njihovom konačnom ocjenom. Vodeći računa o onodobnoj teološkoj diskusiji, o kojoj je upravo bilo riječi, a pretpostavljajući ujedno pojedinačnu analizu ovih Paštrićevih *nacerta*, pokušat ćemo ovdje kratko formulirati tri najosnovnije značajke njegova poimanja teologije: definiranje, razdiobu i njegovo poimanje »polemičke teologije«. Tu će dosta jasno doći do izražaja Paštrićevo kolebanje između tradicionalnoga i modernoga, između naslijeđenoga i novoga, koje je zacijelo karakteristično za cijelu njegovu teološku misao.

No, prije nego prijedemo na spomenute osnovne značajke Paštrićeva poimanja teologije, htio bih nešto reći o njegovoj sustavnosti, koja je vrlo važna za njegovo poimanje teologije, ali ima i šire, odnosno opće značenje. Riječ je o Paštrićevoj »općoj znanosti« (scienza universale). Nadovezujući se na slične onodobne pokušaje⁶³ i Paštrić je pokušao sistematizirati cjelokupno ljudsko znanje. Ne ulazeći ovdje ni u kakva podrobnija razglabanja, potrebno je ipak najprije kratko spomenuti kako ovaj pothvat Paštrića dovodi u vrlo blisku svezu s filozofom G. W. Leibnizom (1646.—1716.), makar njihova bliskost u ovom pitanju može biti samo posredna. Poznato je naime da je Leibniz za svoga boravka u Rimu — od travnja do studenoga god. 1689. — upoznao, među ostalim uglednim ljudima, i Paštrića.⁶⁴ To je moglo biti u različitim prilikama, ali sigurno i u Propagandi, gdje je Leibniz više puta zalazio i čega se je rado sjećao.⁶⁵ Međutim, Leibniz se sjeća Paštrića ne samo neposredno

⁶² Usp. M. MIŠERDA, *Paštrićevi nacrti za traktat »De natura theologiae«*, u: Crkva u svijetu 22/1987, 4, 341—355; 23/1988, 1, 42—56. — Gornji članak prvotno je bio zamišljen kao drugi dio ove studije o Paštrićevu poimanju teologije (na ovaj članak odnose se tamošnji autorovi navodi u bilj. 9 i 58, str. 345 55), ali je zbog dužine morao biti izdvojen kao zasebna cjelina. Tamo se je međutim potkralo više tiskarskih pogrešaka: tako, među ostalim: prije oznake za bilj. 1 (str. 341, r. 4) ispušten je izraz... 'i impostacijama'; umjesto riječi 'ograničenost' (str. 342, r. 10), mora stajati 'organičnost'; umjesto 'teologa' (str. 351, naslov), mora stajati 'teologije'; ne: W. Reisse (str. 354, b. 30), nego: W. Risse; umjesto navoda 'f. 225v—228v' (str. 48, r. 20) ima biti 'f. 225v + 228rv'; kratica 't.' = 'točka' (str. 55—56) krivo je razriješena kao 'tekst'; navod 'f. 216r—7v' (str. 56, r. 3) znači 'f. 216r—17v'.

⁶³ Usp. R. KAUPPI, *Mathesis universalis*, u: Hist. Wörterbuch der Philosophie, izd. J. Ritter/K. Gründer, sv. 5, Darmstadt 1980, stp. 937—38 (lit.).

⁶⁴ I. GOLUB, *Ivan Paštrić i njegovi suvremenici*, Kačić 1971, 4, 161—169 (str. 162); isti, *Ivan Paštrić, znanstvenik i književnik (1636—1708)*, Filologija 1979, 9, 85—100 (str. 95 i bilj. 55).

⁶⁵ Usp. o tom Leibnizovo pismo od 27. XII. 1691. V. L. von Seckendorfu, u: G. W. LEIBDIZ, *Sämtliche Schriften und Briefe*, sv. I/7, Berlin 1964, str. 497, 13—17; usp. o Leibnizovu boravku u Rimu: K. MÜLLER, u: *Leibniz: Sein Leben — Sein Wirken — Seine Welt*, izd. W. Totok / C. Haase, Hannover 1966, 46—48; E. J. ATTON, *Leibniz. A Biography*, Bristol/Boston 1985, 158—160.

sije, što je pitanje ljudskoga uvjerenja, a onda i osobne »vjere«. To je opet glas Paštrićeve modernosti.

d. »Skolska spekulativna teologija«

Paštrićevo tretiranje spekulativne teologije može se razumjeti samo polazeći od njegova poimanja i interesa za »polemičku teologiju«. On dakako nije protivan spekulaciji, ali kako je on, čini se, više francuske negoli španjolske orijentacije, neće protestirati protiv nemilosti vremena u koju je zapala skolastika. On koji traži nove putove u »novoj disciplini« ne može se prema skolastici drugačije ni ponašati.

Paštrić je svjestan da svoju »polemičku teologiju« mora odrediti upravo u konfrontaciji s tradicionalnom skolastičkom, koja je odavno postala istoznačna s teologijom uopće. On je najprije i neopozivo svodi na »školsku« (akademska razinu: to je teologija kakva se predaje po školama. Ona sa svim mirom »sve istine izvodi iz principa vjere i razmatra njihovu istinitost« (A-nacrt). S obzirom na svrhu, sva je teologija prema Paštriću i spekulativna i praktična (B). No, poslije će (D) takva opća podjela poprimiti uže značenje, jer će nazivi dvaju različitih vidova teologije postati nazivi dviju teoloških disciplina. Za razliku od »praktične školske teologije«, spekulativna će ostati priličito nederencirana, valjda s pretpostavkom tradicionalnih tema i traktata.

e. »Skolska praktična teologija«

Zanimljivo je da Paštrić s jedne strane pokazuje dosta interesa za ovo područje teologije, makar uz kolebanja kako ga točno kvalificirati, što se osobito ističe u razgranatosti školske teologije, odnosno njezinih disciplina. S druge strane, nema potrebe dijeliti moralnu od ascetske, mističke, propovjedničke ili katehetske teologije, makar je takvih podjela već bilo odavno prije njega.⁸⁸ Ako je to nešto jasnije činio u razdiobi teologije unutar svoje »opće znanosti«, opet je to neujednačeno, nekako na rubu ili izvan pravog interesa da sistematizira ovo područje. Paštrićevo nabranje onoga što spada na praktičnu teologiju uvjetovano je konkretnim potrebama vjerničko-crkvenog života, pa je prema tome raznoliko i prilagodljivo. Domišljajući svoju ideju od »polemičko-dogmatskoj teologiji«, Paštrić je od praktičnosti teologije lako prešao na »praktičnu teologiju«. Za nj »polemička« nije i ne može biti »praktična«, ali je zato spekulativna ostala, odnosno postala paralelna praktičnoj. Kako to nije apsolutna podjela teologije već relativna, u smislu da obadvije polaze od osnove koju stvara »polemičko-dogmatska teologija«, biblijska i pozitivna došle su također u poziciju fundamentalnih teoloških disciplina, gotovo kao neka *preambula* teologiji u užem smislu.

•
respondebunt et ipsi... simplices non permittuntur quaerere; si habemus pro ratione possessionem veritatis et incapacitatem ipsorum, et ipsi eadem de se dicunt« (Borg. lat. 471, f. 113).

⁸⁸ CONGAR, *Théologie* 423—26, govori o osamostaljivanju ascetike/mistike od dogmatike još u 15. st., dok osamostaljivanje moralke stavlja u drugu polovicu 16. st.

3. Paštrićeva »polemička teologija« i njegovo poimanje teologije uopće (zaključni osvrt)

Makar smo ovdje Paštriću pristupili s izričito apstraktnim pitanjem o njegovu poimanju teologije, kako to uostalom odgovara njegovu uvodnom traktatu »o naravi teologije«, vidjeli smo da su njegova razmišljanja zapravo vrlo konkretna: riječ je prije svega o konkretnom teološkom radu (praksi) nad kojim on onda razmišlja. Možda su ga upravo takva razmišljanja dovela do njegovu poimanja teologije, koje bismo, otprilike, ovako mogli opisati: teologija je — misli se, konkretna, kršćanska — artikulirana znanost, koja, na temelju biblijskih i povijesnih istraživanja, mora razjasniti, odnosno formulirati svoja polazišta, na osnovi kojih će se onda moći raspravljati, s jedne strane, o spekulativno-teoretskim, a s druge o etičko-praktičnim pitanjima, tako da svaka od dotičnih disciplina ostane u ograničenoj povezanosti sa svima drugima, ali da isto tako valjano ispuni povjereni joj posebni zadatak.

Shematski se to može prikazati ovako:

BIBLIJA	VJERA	TRADICIJA
SPEKULACIJA		ETIKA

Tomu odgovaraju pojedine teološke discipline:

biblijska teologija	pozitivno-tradicijska
	polemičko-dogmatska
spekulativna	moralno-praktične discipline

Paštrić je dakle »polemičkoj teologiji« dao središnje mjesto, to je zapravo »središnja« ili »sustavna« teologija. Dakako, ovdje je daleko važnije kako Paštrić poima cjelinu teologije, osobito to što osjeća potrebu za jednom središnjom disciplinom, nego što ju je nazvao ovako ili onako. Osim toga, ta ista teološka disciplina po definiciji prelazi konfesionalne okvire, dapače pretendira, barem načelno, upuštati se u općereligiozne i općeteološke rasprave. Bez obzira koliko je Paštrić razvio pojedine vidove ove ovako široko i kompleksno zamišljene discipline ili koliko je u pojedinostima bio dužnik tuđim idejama, ne može se zanijekati zanimljivost ove koncepcije. Tu se već može govoriti o sistematizaciji teologije u pravom smislu riječi. Uz ovu sustavnost koja vodi računa o različitim razinama postoji i druga koja, kako smo vidjeli, ostaje na razini sadržaja, odnosno na razini pojedinih disciplina (usp. *K-nacrt*).

Alko je Paštrić, kao profesor kontroverzistike, pošao korak dalje, te iz polemčnosti teologije htio napraviti novu disciplinu, onda ga je ista logika nužno vodila do svojevrzne reforme teologije uopće. Što je Paštrić zapravo htio? Poznato je da je kard. Barbarigo god. 1693. nagovarao Paštrića neka napiše *Summu crkvenog znanja*, imajući na umu prije svega svoje sjemenište u Padovi;⁸⁹ zna se također da se je Paštrić

⁸⁹ S. SERENA, *Quaranta due lettere del cardinale beato Gregorio Barbarigo a Giovanni Pastrizio* (1938), u: isti, *S. Gregorio Barbarigo e la vita spiri-*

bio prihvatio toga posla;⁹⁰ no ne zna se što je od toga bilo i što je to uopće trebalo biti. Treba li s tim povezati *Summu polemičke teologije*, Paštrićev naslov koji ovdje susrećemo (usp. *E-nacrt*)? I je li njoj bilo namijenjeno onih 28 traktata? Kako god bilo, na temelju onoga što smo dosada vidjeli, naime na temelju Paštrićeva uvoda u teologiju, možemo pokušati kratko odrediti njegovu orijentaciju i mjesto unutar povijesti teologije europskog baroka.

Paštrićev teološki uzor, »savršeni teolog«, jest nesumnjivo Toma Akvinski (kako bi drugačije i moglo biti!). No, ne smije se previdjeti kako Paštrić svoju sliku o Tomi u isti čas podešava svojem shvaćanju teologije (usp. *I-nacrt*)! Paštrić će se više puta pozvati na Tomino uvodno pitanje u *Teološkoj sumi*, ali će se isto tako u jednom programatski formuliranom kontekstu pozvati na Tomino djelo *Contra gentiles* (usp. konac *H-nacrta*). To bi ujedno mogao biti ključ, koji bi protumačio zašto on svoju »polemičku teologiju« tako široko zasniva. Naime, i Toma je svoje djelo bio namijenio svim zalutalima (errantes), tj. poganima, muslimanima, židovima i hereticima,⁹¹ a Paštrić je dodao ateiste, što priliči 17. stoljeću. Uz Tomu je za našu temu potrebno odmah dodati Cana, koji je svoje djelo vidio kao razvijanje onoga što je Toma vrlo sažeto rekao o principima teologije.⁹² Ako je u našem slučaju problem teologije bio Canu i Paštriću zajednički, i koliko god se u pojednostima moglo govoriti o sličnostima, njihova rješenja su zapravo vrlo različita. Načelna razlika možda najjasnije dolazi do izražaja u tome što Cano ostaje unutar argumentacije autoritetima, dok Paštrićevo izjednačavanje argumentativnosti sa znanstvenošću i metodičnošću otvara drugačije, nove perspektive. Zato su, uzevši konkretno, Canu dostatna »teološka mjesta« kao »sijela argumenta«, dok će Paštrić od pojedinih teoloških pitanja prijeći na pitanje teologije uopće, koje će on rješavati polazeći od drugačijeg, naime artikuliranog poimanja teologije.

Bez obzira koliko je i zašto je Paštrić navezan na skolastičke tradicije, one svakako nisu jedine, jer Paštrić je jednako povezan s humanističkim tradicijama. To je očito kako iz njegove naklonosti prema kršćanskoj starini (Ocima), antici uopće, tako i iz posebnog odnosa prema Bibliji (usp. osobito *B-* i *E-nacrt*). Ali Paštrić ipak ne ide putovima jednoga Petavija ili Thomassina, ni u odnosu prema patristici, ni u shvaćanju »teoloških dogmi«. Slično kao Calixt,⁹³ on kao da drugačije vje-

tuale e culturale nel suo seminario di Padova, Padova 1963, sv. 2, str. 361—431, usp. pismo br. 29, str. 415: ... »Oh quanto volentieri io vedrei V. S. applicata a far un corpo perfetto delle cose ecclesiastiche, acciò vi fosse un libro che potesse servire nelle scuole [come] di una Somma di erudizione ecclesiastica«.

⁹⁰ Isto, os. pismo br. 32, str. 418—19.

⁹¹ Usp. M. — D. CHENU, *Introduction à l'étude de saint Thomas d'Aquin* (1950), navod prema njem. izd.: *Das Werk des hl. Thomas von Aquin*, Graz itd. 1982 (2. izd.), str. 329.

⁹² CANO, *De locis theol.*, 12, 2 (os. početak, stp. 705—06); usp. TOMA, *Summa theol.*, I, q. 1, a. 8 ad 2.

⁹³ Ovdje se nameće pitanje mogućega Paštrićevog odnosa prema Calixtu, koji teologiji stavlja u zadatak pokazati očiglednost jedne kršćanske istine, koju će onda svi prihvatiti (usp. P. ENGEL, *Die eine Wahrheit in der gespaltenen Christenheit. Untersuchungen zur Theologie G. Calixts*, Göttingen 1976, str. 150).

ruje u snagu istine; drži da se ta istina može »naći«, tj. utvrditi i »protumačiti« znanstveno-teološkim postupkom. Mislim da pod tim vidom treba razumjeti njegovo nastojanje oko »nove discipline«, pri čemu se on neprestano mora dokazivati »protiv« općeg uvjerenja«. Ako Paštrić tu novost zove »polemičkom teologijom«, pridajući joj ulogu analognu metafizici u filozofiji, i ne želi je zvati uobičajenim imenom kontroverzistike, onda je zanimljivo upitat se: Zašto zapravo »polemika«? I zašto se ona ne služi »sredstvima« (media), već »oružjem« (arma)? Čini se da razlog ovog vojničkog rječnika može biti samo u bezkompromisnosti u pitanjima istine, dakle u egzaktnosti metode, argumenata i uopće teologije kao znanosti. Paštrićevo teološko traženje istine ostalo je otvoreno, nedovršeno, ali ipak započeto i jasno zacrtano. On se je dao na »traženje«, mada nije dao zaokruženo »tumačenje«.

Na temelju ovih Paštrićevih tekstova o naravi teologije, dakle o vrlo osjetljivoj temi za svaku teološku refleksiju, možemo sa zadovoljstvom ustvrditi kako se on ni u kojem slučaju ne može staviti kao privjesak uz neko ime ili smjer, koji su inače poznati iz povijesti teologije. U pitanju o naravi teologije, dakle u pitanju koje je u određenom smislu temeljno za svako samostalno teološko razmišljanje, Paštrić je originalan. Stoga se s pravom može očekivati da se njegova teološka misao i u drugim pitanjima pokaže isto takvom. S obzirom da se Paštrićeva misao kreće negdje na međama između fundamentalne, ekumenske i sustavne teologije, a nisu mu strana niti biblijska, jezična i povijesna pitanja, kao ni određeni odnos prema praksi, sve ga to čini vrlo bliskim našem vremenu. Ako je ovo istraživanje njegovih teoloških polazišta oplodeno nekim važnim spoznajama, još je više ostalo nagađanja i neodgovorenih pitanja. Stoga se i smije zaključiti ponešto poopćenim zaključkom: Paštrićevim širokim interesima kao da dobro odgovara širina u pristupu pitanju o prirodi teologije. Njegova misao, makar uvijek nedovršena, pokazuje se ipak kao misao cjelovitosti, koja ne dopušta pojednostavljivati ono što je po sebi kompleksno. Njegov je misaoni svijet prijelazan: u mnogočemu navezan na tradiciju, ali isto tako u mnogočemu otvoren novom i neizvjesnom, otvoren istini, koja je uvijek »ispred« ili »iznad« čovjeka. Paštrić se dakle pokazuje kao samostalan mislilac, koji se daje inspirirati ali ne i zarobiti. Njegovo poimanje teologije, kao i njegova teološka misao uopće, zaslužuje stoga daljna, detaljnija istraživanja i svestraniju ocjenu.

PAŠTRIĆS THEOLOGIEBEGRIFF

Zusammenfassung

Von den zwölf handschriftlichen Fassungen Paštrićs zum Thema der Natur der Theologie, die wegen des Umfangs anderswo ausführlicher dargestellt werden sollen, ausgehend, versucht diese Untersuchung zunächst (I) dem Kontext dieser Texte nachzugehen, indem sie theoretisch-theologische, sowie polemisch-iränische Strömungen des 17. Jh. in drei Zügen — altprotestantische Orthodoxie, humanistische Strömungen, katholische Theologie — kurz skizziert. In einem weiteren Schritt (II) wird versucht, die Grundzüge der Theologieauffassung Paštrićs herauszuarbeiten. Dabei werden zuerst seine Definitionen der Theologie untersucht, dann besonders seine fünffache Einteilung der Theologie in biblische, positive, polemisch-dogmatische, scholastisch-spekulative und scholastisch-praktische. Zum Schluss wurde herausgestellt, dass das Neue der Theologieauffassung Paštrićs in der sog. polemisch-dogmatischen Theologie liegt. Ein ökumenischer, fundamentaltheologischer und systematischer Charakter dieser nach Paštrić 'neuen' und zentralen theologischen Disziplin kommt dadurch zum Ausdruck, dass sie, obwohl schon konfessionell ('dogmatisch'), nicht nur innerchristlich ist, sondern auch allgemeinreligiös, indem sie mit Atheisten, Heiden, Moslems und Juden zu diskutieren hat. Seine geplante »Summa theologiae polemicae«, sowie sein mehrmals versuchter und nie vollendeter Traktat »De natura theologiae«, die mehr oder weniger das Beispiel der »Summen« von Thomas vor Augen hatten, kündigen eine Reformbestrebung der Theologie an, die auf einen selbstständigen Theologen der europäischen Barockscholastik hinweisen. Im Anhang dieses Sammelbandes wird eine dieser Handschriften Paštrićs veröffentlicht.